

Пролог

Наталя Олександрівна довго сиділа у кріслі біля вікна. А осінній листопадовий день такий куций — уже потроху в кімнаті й сутеніти почало. А разом з тим мороком і хвилювання непомітно підкрадається. Та де ж вони так довго ходять? Здається, години три проминуло, як пішли. Значить, є про що говорити. Але все одно вона тривожиться за них, переживає.

Наталя Олександрівна із зусиллям підвелася зі скрипучого крісла, підійшла до вікна, відхилила тихенько занавіску, подивилася у двір. Посеред їхнього двору під старими липами на новій, ще такій яскравій гойдалці високо злітала дівчинка. Вона і сміялась, і відчайдушно зойкала, коли гойдалка знову й знову підносила її аж до самісіньких віт дерев, яких вона за кожним разом намагалася то доторкнутися ногами, то навіть вхопити руками. Наталя Олександрівна, дивлячись на ту літаючу дівчинку, на її невігядливу гру, чогось розчулилась до сліз. Може, пригадалась їй маленька Ларочка, що теж колись захоплено верещала від високого льоту гойдалки? «Мамочко, ще, ще!» — просить Ларочка у її спогадах. Чи, може, Надійка, її рудоволосе сонечко? «Бабунечко,

вище розгойдай, вище!» — це вже Надієчка приєдналась. Чи, може, від власних, уже досить призабутих, дитячих спогадів так защеміло серце старої жінки?

Роки, роки... Їх уже так багато, що іноді навіть важкувато з-під їхньої товщі витягувати ті далекі спогади.

У дворі показалися дві стрункі жіночі постаті, що зайшли з вулиці. Це ж, напевне, її дівчатка? Вони, видно, про щось розмовляли, бо йшли неквапом, часто зупинялися, поверталися обличчям одна до одної, щоб краще бачити і чути. Наталя Олександрівна з напругою вдивлялася у їхні обличчя, намагаючись розгадати, чи спокійно вони говорять, чи не сваряться, не дай Боже? Бо очі вже підводять: далека картинка поволі запливала сутінками, тож їх вона чітко не бачила. Та, вочевидь, там текла спокійна бесіда, бо одна раптом засміялася, навіть руками закрилась, друга й собі підхопила той заразливий сміх. Тепер вони стоять і регочуться там від чогось, аж вихитуються. Наталя Олександрівна полегшено зітхнула, поспіхом відійшла від вікна, посунула на місце занавіску. Нехай її не бачать, не нервують, що вона підглядає за ними.

Стара жінка важко сіла на диван, заплющила очі. Вона так втомилася, відчула одразу, в одну мить, ту напругу, що переслідувала її ось уже стільки років, та що там роки — десятиліття. І весь цей довгий час вона собі не дозволяла ані маленької слабінки, бо, як могла, стримувала удари долі. А нині... Втомилася, Талю, втомилася... Хоча тепер, видається, все вирівнюється, все змінюється на краще. На її очах! Як вона довго мріяла про це! Її дві любі дівчинки, може, нарешті порозуміються.

А вона...

А вона... з ярмарку... з ярмарку...

Частина I

Вона відчувала, що ім'я у неї не зовсім підходить для нинішнього часу. Її інколи, називаючи своє ймення, бачила приховане (або й не дуже) подивування співбесідника, ніби німе запитання: «І хто ж тебе так назвав?»

Її так назвала бабунечка, її люба бабунечка Натка: Надійкою! — «Що може бути краще від твого імені? — пояснювала їй бабуся Наталя Олександрівна, коли онука пожалілася, чого її таким старомодним іменем назвали. — Ти тільки послухай, як воно приємно звучить: Надія! А надія, моя Надієчко, — це ж завжди погляд у майбутнє і тільки на хороше, тільки на найкраще!»

Надійка вірила своїй любій бабунечці, повірила в її пояснення. Хоча ота надія на краще, бувало, й підводила, не завжди спрацьовувала. І в такі моменти розпачливої безнадії вона з гіркотою і посмішкою водночас про себе думала: вона — Надія без надії.

Її завжди хотілося любові, обожнювання. Бо вона — «сирота недолюблена», — так тихенько, потай від онуки, казала бабуся Наталя Олександрівна своїм сивокосим подругам-дівчатам. А ті, сьорбаючи на кухні чай (трав'яний, звичайно, бо для здоров'я корисніший), скрушно

хитали головами, мовляв, розуміємо, Олександрівно, підтакували: це все сучасна молодь така, кругом одна розбещеність, он до чого дійшло — матері дітей своїх полишають. Останню фразу вимовляли дуже обережно, бо як-не-як ідеться про Ларису, доньку їхньої подружки, а це ж рідна дитина, їй все, може, коли й пробачиться. Мати Надійки проміняла свою дочку на благополучне заміжжя з іноземцем за кордоном, десь у Бельгії, здається. Бо теперішній чоловік не захотів ділити свою чарівну дружину-слов'янку ні з ким: ні з матір'ю, ні з дочкою. Правда, про дівчинку він так, мабуть, і не дізнався. Про дітей він говорив лише невизначено, гіпотетично, але так говорив, що його чарівна майбутня дружина вирішила не ризикувати і не засмучувати чутливу європейську душу правдою про свою позашлюбну пригоду, якій на той час уже виповнилося сім років.

Після від'їзду мами Надійка жила з бабусею. Про тата Надійки тут ніколи не говорили. На запитання малої, де тато і коли він приїде, Наталя Олександрівна неодмінно відповідала, що колись обов'язково все розповість Надійці, що тато зараз далеко, приїхати не може, їй треба лише набратись терпіння і чекати. Надійка слухняно набиралась терпіння і чекала, більше бабусю ні про що не питала, бо бачила, що її запитання дуже вже нервують Наталю Олександрівну. Чекати! Просто чекати і маму, і тата. Від мами інколи приходили листи, на які бабуся не відповідала, приходили повідомлення на посилки, які вона не забирала, потім ті посилки стали доправляти до них додому, але бабуся вперто від них відмовлялася: «Тут такі не проживають». Потім перестали йти листи та надсилатися гостинці. Де мама, що з нею — Надійка не знала. У їхньому домі цю людину вголос не згадували. Її немає,

немає у ЇХНЬОМУ житті. Але бабуся тільки зовні здавалась такою безсердечною і непохитною. Надійка часто чула, як вона плаче, як молиться вечорами у себе в кімнаті, як просить Божу Матір допомогти їй непуцящій дитині, вберегти, відгородити від усіляких негараздів, просить хоч іще разочок побачити ту, яка завдала їй стільки страждань. Онука розуміла, що бабуня живе з вірою в те, що одного прекрасного дня хтось постукає у двері — і це буде її мама. Вона обніме їх обох, заплаче і скаже, що нікуди ніколи більше не поїде, що вона безмежно любить їх, що їхня розлука — це була помилка, і в усьому винен клятий бельгієць, який обманув нещасну самотню жінку, спокусив європейським пряником. А далі заживуть вони утрьох довго і щасливо.

Надійка розуміла бабуся, бо така ж наївна і нездійсненна віра жила і в ній самій.

Маленька Надійка довго вважала, що вона не зовсім хороша для своєї красивої матері: руденька, ніс і щоки всі у ластовинні, якась незугарна, ніби не її дочка. Ці останні слова Надійка почула колись від мами, коли та розмовляла з бабусяю на кухні, потай від неї. Ще вона почула тоді, як мама плакала, жалілась бабуні на своє понівечене життя, говорила, як вона шкодує про те, що не зробила колись аборт (що це таке, Надійка на той час іще не знала, мабуть, якась дуже важлива справа для її мами). Авжеж, мама гарна, найкраща, он скільки їй завжди квітів дарують після концерту якісь дядьки, яким вона тоді так усміхається, так мило з ними говорить, зовсім не так, як з Надійкою. Її мама тільки сварить або взагалі не розмовляє з нею. Зате у неї є милий ведмедик Томас, якого мама подарувала на п'ятий день народження, — улюблена її іграшка. Томас став для неї найкращим другом, якому можна довірити свої

маленькі таємниці, розказати щось тихесенько в пухнасте вушко. Він не ображався, коли Надійка нав'язувала йому на вуха кольорові стрічки — це вона так уявляла собі свою маленьку сестричку, з якою їй ніколи не було б сумно. А ще з Томасиком не так страшно засинати у своїй кімнатці. Пізніше ведмедик став найуважнішим її слухачем, коли вона читала йому свої улюблені віршики та казки. Томас — найкращий, бо його подарувала мама. Як же боляче не по-дитячому стало маленькій душі, коли Надійка випадково дізналася, що це зовсім не так, що цей «мамин» подарунок насправді купила бабуня, бо їй хотілося хоча б таким чином порадувати малу.

Якось мама прийшла додому втомлена, байдужа до всього. Сіла на диван відпочивати і побачила поряд замацьканого ведмедика.

— А цей задрипанець тут звідки? — крикнула роздратовано. — Мамо, я тебе прошу, не дозволяй Надійці бавитися казна-чим! На ньому стільки бруду! Викинь його, будь ласка!

На окрик прибігло перелякане дівча:

— Мамочко, прошу тебе, не треба викидати мого Томасика! Я так його люблю, він хороший! Ми з бабусяю його вміємо! Будь ласка!

— Ні, Надієчко, ми не будемо вдома збирати всякий мотлох. Ти подивись, на що він схожий! Хіба ж це іграшка? Це якась стара ганчірка! Бабуня тобі купить іншого.

— Ні, не викидай, не викида-ай! Ти не розумієш! Він — хороший! Він потрібний мені!

Дитячі очі, повні сліз, дивляться на маму і розуміють, що ведмедика таки викинуть, її найкращого друга! І вже не слізьми наповнюються очі, а справжньою відчайдушною злістю:

— Мамо, як ти можеш, адже це твій подарунок!

— Що? Мій? Та я ніколи не купила б тобі таку потвору! Ведмедик летить у відро зі сміттям.

Наталя Олександрівна тоді чомусь не відважилась відвойовувати ведмедика, вона зачинилась у своїй кімнаті і не виходила, аж допоки мала не вклалася спати. Сльози і розпач душили Наталю Олександрівну. Вона боялася вийти зі своєї кімнати і побачити запитання у дитячих зарюмса-них оченятках: «Як же так, бабуню? То ти мене обманула? Говорила, що обманювати недобре, а сама? І чому мене не захистила? Не пожаліла? Ех ти ж, бабуню...»

Тож Надійка довго тихенько плакала у своїй кімнаті за улюбленою втраченою іграшкою, як за померлим. Уявляла свого нещасного ведмедика, якого вона більше ніколи-ніколи не побачить, не обніме, не поцілує; відчувала себе зрадницею, бо не змогла відстояти свого любого Томасика.

Та найбільше Надійку вразило те, що цей єдиний мамин подарунок виявився зовсім не маминим. Не вона вибирала іграшку, не вона купувала. Можливо, саме це відкриття трохи і пригнітило дитячий біль від першої значної втрати.

Але з того обману в житті маленької Надійки щось нібито надломилось, змінилося безповоротно. Звідкись з'явилася думка: «А може, мама мене не любить?» Вона повсякчас відчувала саме бабусину любов: Наталя Олександрівна, чим могла і як могла, балувала свою єдину онучечку, постійно говорила, яка вона гарненька, розумна і талановита дівчинка. Вранці бабуся приходила до її ліжечка і лагідно будила свою сонярочку-сонечко; обережно розчісувала та заплітала їй кіски; навчала застібати гудзики та зав'язувати такі неслухняні шнурки; читала казочки і про принцес, і про звіряток; згодом показала

букви і навчила читати. Завжди бабуся була поряд: коли, бувало, наснитися страшний сон, то саме вона першою прибігала до переляканої Надійки; саме вона, бабуня, сиділа ночами, коли дівчинка хворіла і в неї довго трималась висока температура.

А мама... А мами ніби не було в цій квартирі, вона жила десь там, у собі, переймалась своїми глибинними переживаннями, упивалася стражданнями, високою тугою від свого понівеченого назавжди життя.

Коли Надійка чула, як скриплять кухонні двері, бо їх щільно зачиняють, то вже знала, що бабуся знову буде потайки говорити з мамою, і про неї теж, вмовляти більше уваги, якщо вже не любові, приділяти Надійці — «воно ж таке хороше дитя, воно ж не винувате, що у Ларочки не склалося особисте життя».

І справді, це вона вже чує не вперше:

— Ларочко, дитинонько моя, я ж бачу, як тобі важко, ти ж як струна натягнена, ось-ось порвешся. Не можна з таким серцем жити, та ще до кого — до своєї ж дитини. Вона ж не винувата. А в тебе все ще налагодиться, ось побачиш! Ти ж у мене така красива, така гарна...

— Ти ще скажи, така добра мати, — Ларисин голос переходить у шепіт, та Надійка з її музикальним слухом все одно почує: — Мамо, я не можу, не можу її любити.

Після цих маминих слів Надійка навшпиньки відходить від дверей і вихором мчить до себе у кімнату. Страшно чути таке. Від мами. А може, вона просто щось недочула? Ну буває ж так, що й музикальний слух підводить! Але все одно — подалі від дверей, бо ще страшніше почути більше.

А на кухні далі шепочуться, гадаючи, що цим задавленим звуком убережуть свою дитину від непотрібних слів.

— Мамо, ти знаєш, як мені тяжко її бачити кожного дня, розмовляти з нею. Вона ж весь час мені нагадує те, що я хочу вже давно забути, викреслити зі своєї пам'яті. А вона мені не дає, бо схожа на нього, як дві краплі води. А ти знаєш, як це важко — бачити у Наді оті знайомі риси, від яких я здригаюсь кожного разу. Бо я ж ненавиджу його, отожд, мабуть, і її. Господи, чому все так вийшло? За що мені така «радість»? Інші он цілий вік вимолюють собі дітей, а мені вона не потрібна!

Наталя Олександрівна перелякано замахала руками, а тоді ще й навіщось затулила вуха:

— Не кажи так, Ларочко, — гріх великий. Вона ж дитина безневинна, змириьсь, пересиль себе! Вона ж он яка золота дівчинка...

— Мамо, досить! Перестань! Пересилити? Змиритись? Та я тільки й те роблю, що змиряюсь та пересилюю себе. Ти подивись на мене: я ж ніби молода ще, а в мене таке відчуття, що я стара бабця, що все скінчилось, так і не розпочавшись...

Наталя Олександрівна знову скрушно захитала головою:

— Ларо, Ларо! Чого ж ти так грішиш? Чим ти нещасна? Ти убога, чи ти каліка, чи хвора? Наговорюєш на своє життя! Ти живеш не гірше за інших. Що в тебе скінчилось? Обпеклася один раз — тепер будеш обережніша, мудріша будеш. А як ти хотіла? Жити — і шишаків не набивати? Так не буває, доню. Та якби всі отак руки опускали? Не бачила ти ще смаленого вовка!

Лариса розпалювалася все дужче і дужче, давно з шепоту перейшла на повний голос, що раз у раз зривався ображено:

— Ой, мамо! Що мені до інших? Ти кажеш, не гірше? А для чого мені гірше? Я краще хочу! Я хочу жити, а не

гибіти отут! Ти бачила Ольгу Павленкову? Приїхала до матері недавно. Ти бачила, як вона зодягнена, на власній машині, столична краля! У ресторан запросила, так на ціни не дивилася — їй все одно, скільки там намальовано: чи десять, чи сто... А я, коли я останнього разу з дівчатами на каву ходила?! Бо все ті гроші, бо їх треба он кому, бо скажуть же: лиха мати в тебе, Надієчко, не купує тобі нічого. А Ольга... А в неї тільки чоловік, дітей ще немає. Каже: «Я ще не нажила, щоб дітей уже собі на шию саджати».

— Оля так сказала? Не може бути! — здивувалася Наталя Олександрівна.

— Чому це не може? Люди змінюються. А ти пам'ятаєш, яка вона в школу ходила? Як ти її весь час до нас на чай запрошувала, щоб хоч трохи підгодувати, та в портфель підкладала то печиво, то цукерки? Бо тоді вона хіба така була? Ти знаєш, як вона зараз живе? Де вона буває? Та вона майже весь світ побачила, нічим її не подивуєш... А я? Посередня піаністка в провінційній філармонії... Що я бачила, чим я перед нею похвалитися можу?

— Не зазирає, Ларочко, до чужого вікна, бо як вони там насправді живуть — тобі невідомо. То їхнє життя, а ти — ти живи своїм. І хвалитися перед кимось — так то останнє діло. Хоча ти у мене — молодець, бо освіту маєш, на конкурсах скільки виступаєш, граєш он як (вигадала ж таке — посередня піаністка!). А дитина у тебе яка! Це найкраще, що в тебе є! Ти ще цього не розумієш, Ларочко, яке це щастя — мати дитину, та ще таку, як у нас, зростити свою кровиночку, знати, що ти на світі не одна, що...

— Мамо, перестань!.. Я не можу цього чути. Які мої здобутки? Які? В мене сольні концерти? Конкурси? Авжеж, за конкурси мені дипломів надавали — он, дивись, пів

стіни обвішано, як не обвалиться, озолотилася! Мене запрошують за кордон? Смішно! Що ти говориш, мамо? Я граю в клубах по районних центрах — он куди мене запрошують! А дитина в радість, коли вона в любові народжена, у любові! А в мене? Господи, страшно сказати... А я... я тобі багато щастя принесла? — Лариса перейшла на крик, наостанок ще й чашку жбурнула на стіл так, що та заледве не тріснула. — Ти ж пригорщами п'єш таблетки, думаєш, я не знаю? А плачеш ночами чого — від щастя? Отака в тебе радість від своєї «кровиночки» на старості літ!

Наталя Олександрівна мовчки встала і пішла до дверей, уже майже в коридорі сказала:

— Звідки в тебе стільки жорстокості, Ларо? Де вона взялася? Я ж ніби тебе зовсім іншого навчала...

— Погано, значить, навчала! А тепер ти дивишся на мене, як на чужу, і дивиєшся: звідки воно таке взялося? Правда, мамо? Ти ж у нас така витончена, добросердечна — не те що я. Тільки твоя добросердечність нам якось у житті не дуже й помагає. Слухай, а може, мене в пологовому будинку підмінили, може, я зовсім і не твоя дочка? Га? — насмішкувато докинула Лариса.

Хряснули двері. Тиша. Така докірлива і шкребка. Гуде і дзеленчить тиша, хоч вуха затуляй від того неіснуючого звуку. І Ларисі стало так погано, немов її всі покинули, як колись у дитинстві, коли разом їхали відпочивати на море, — вона загубилась на вокзалі, а якась п'яна тітка «пожартувала»: «То тебе мамка кинула, нащо ти їй така здалася». Кругом люди, валізи й пакунки, біганина, шум! А вона, мала, стоїть зарюмсана, одна-однісінька. Що вона тоді відчула, ніколи не забуде. Страшно до розпуки їй стало, що мама її отут залишила, що вона тепер одна, покинута, нікому не потрібна. І яке щастя було потім

обійняти свою найкращу в світі маму, вдихнути її знайомий і такий рідний запах...

Тільки тепер мама не прибіжить, не обніме, не порятує, бо Лариса сама вибудувала похмурий мур між ними, який, здається, від часу не те що не розсипається, а ще більше виростає і міцніє. Взяла в руки ту нещасну кинуту чашку, стиснула її так, що тоненька порцеляна цього разу таки не витримала — тріснула. Лариса здивовано дивилася, як на білому тлі скатерки химерно вимальовується яскраво-червоний малюнок. А потім як тріпонуло її: вона ж болю не відчуває... не відчуває... Без відчуттів?.. Без душі вона?..

«Мамочко, на кого ж мене доля перетворила: на якесь чудовисько заздрісне та зле, дійшло до того, що я тебе навіть ображаю, просто так, бо в мене поганий настрій, а він у мене останнім часом завжди поганий, бо життя моє погане, таке тоскне. Мамочко, моя люба мама, а я ж тебе насправді люблю, люблю, більше від усіх. А ти ж у мене ще не стара — всього п'ятдесят сім — хіба це багато? А я тебе в «старості літ» уже відправила? Як же це так вийшло?.. А все через життя таке безрадісне! І все через неї, Надію. І в мамі тепер на першому місці не я, зовсім не я, а вона...»

Зимно якось. Її всю аж колотить. Може, чаю заварити? Там, у банці, здається, ще є рештки карпатського чаю, що їм тітка Леся, мамина подруга по колишній роботі в бібліотеці, кожного літа з відпустки привозить. Вона обіцяла, що від цього чаю нерви стають залізними, тривога відходить і взагалі в усьому організмі настає благодать. От чого-чого, а благодаті у собі Ларисі не завадило б. Хочеться чогось гарячого, пекуче-гарячого, бо холодно їй, холодно... Ніби з тією кров'ю вистудилося з неї майже все тепло.